Qabul qilindi: 24-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 28-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 3-oktyabr 2026-yil

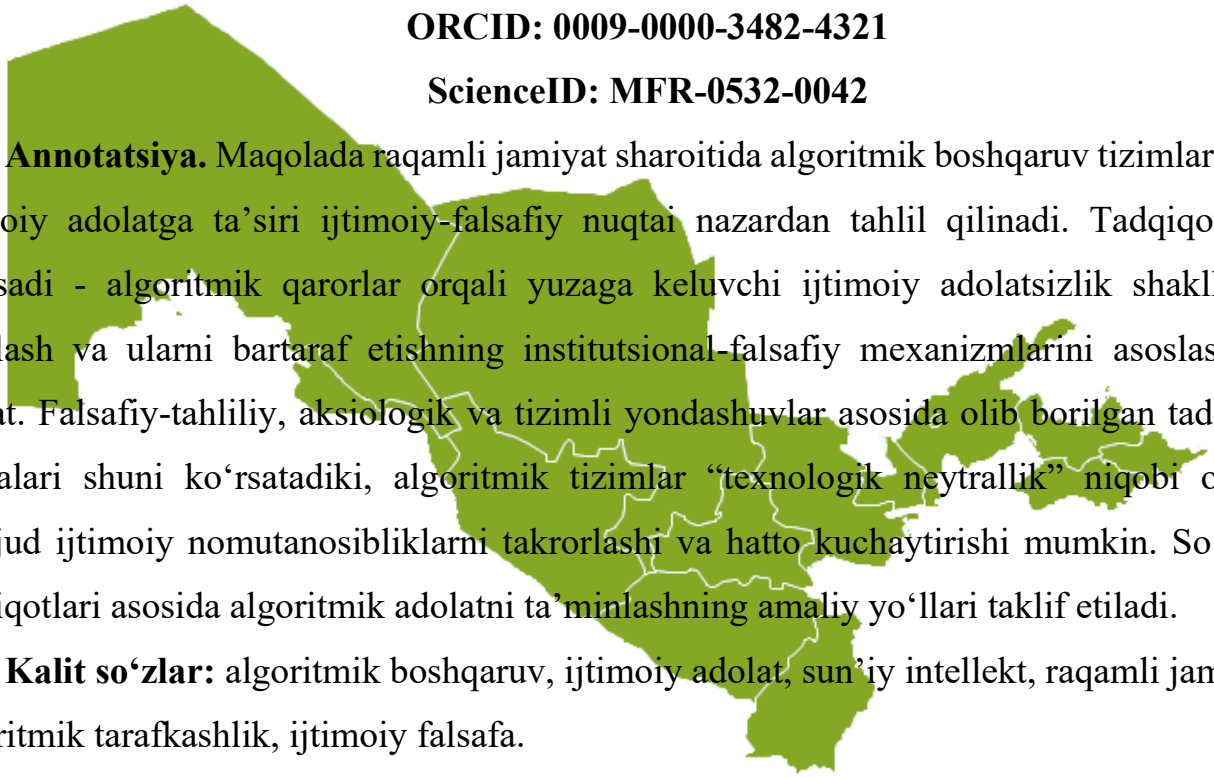
RAQAMLI JAMIYATDA ALGORITMIK BOSHQARUV VA IJTIMOIY ADOLAT MUAMMOSINING FALSAFIY ASOSLARI

Alisher Mamajonov

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

ORCID: 0009-0000-3482-4321

ScienceID: MFR-0532-0042

Annotatsiya. Maqolada raqamli jamiyat sharoitida algoritmik boshqaruv tizimlarining ijtimoiy adolatga ta’siri ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi - algoritmik qarorlar orqali yuzaga keluvchi ijtimoiy adolatsizlik shakllarini aniqlash va ularni bartaraf etishning institutsional-falsafiy mexanizmlarini asoslashdan iborat. Falsafiy-tahliliy, aksiologik va tizimli yondashuvlar asosida olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, algoritmik tizimlar “texnologik neytrallik” niqobi ostida mavjud ijtimoiy nomutanosibliklarni takrorlashi va hatto kuchaytirishi mumkin. So‘nggi tadqiqotlari asosida algoritmik adolatni ta’minlashning amaliy yo‘llari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: algoritmik boshqaruv, ijtimoiy adolat, sun’iy intellekt, raqamli jamiyat, algoritmik tarafkashlik, ijtimoiy falsafa.

KIRISH

Raqamli jamiyat sharoitida algoritmik boshqaruv tizimlari davlat va xususiy sektor faoliyatining ajralmas qismiga aylanib, ijtimoiy resurslarni taqsimlash, xizmatlar ko‘rsatish va qarorlar qabul qilish jarayonlarida tobora kengroq qo‘llanilmoqda. Bank kreditlari berish, ish o‘rinlariga nomzodlarni tanlash, ijtimoiy yordam ko‘rsatish va hatto huquqni muhofaza qilish sohalarida qo‘llanilayotgan algoritmik tizimlar samaradorlik va tezkorlikni oshirish bilan bir qatorda, yangi turdagi ijtimoiy adolatsizlik shakllarini ham keltirib chiqarmoqda. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt tizimlari o‘zlari o‘qitilgan ma’lumotlar asosida ishlaganligi sababli, ular jamiyatda mavjud bo‘lgan tarixiy nomutanosiblik va kamsitishlarni ko‘paytirib, hatto kuchaytirib yuborishi mumkin. Bu holat

ijtimoiy falsafada “algoritmik adolat” tushunchasining shakllanishiga olib keldi, bu tushuncha algoritmik qarorlarning shaffofligi, adolatliligi va javobgarligini ta'minlashga qaratilgan me’yoriy talablarni o‘z ichiga oladi [17; 3]. Shu bilan birga, algoritmik boshqaruvning kengayishi jamiyatda yangi turdagi tabaqalanishni – raqamli texnologiyalarga kirish imkoniyati va algoritmik savodxonlik darajasiga asoslangan tengsizlikni yuzaga keltirmoqda [3; 250]. Ushbu muammolarning ijtimoiy-falsafiy mohiyatini, ularning paydo bo‘lish mexanizmlarini va ularni bartaraf etishning nazariy-amaliy yo‘llarini kompleks tarzda tahlil qilish zamonaviy ijtimoiy falsafaning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Mavzuning ilmiy-nazariy tahlili shuni ko‘rsatadiki, algoritmik boshqaruv va ijtimoiy adolat muammosi turli ilmiy an’analarda turlicha yondashuvlar orqali o‘rganilmoqda. Yevropalik tadqiqotchilar bu masalani huquqiy-institutsional nuqtai nazardan tahlil qilib, mavjud inson huquqlari tizimining algoritmik qarorlar keltirib chiqaradigan “ikkinchi darajali” – ya’ni butun ijtimoiy guruhlarga tegishli, individual huquqbuzarlik shaklida namoyon bo‘lmaydigan muammolarni to‘liq qamrab ololmasligini ko‘rsatib bermoqdalar [16; 390]. Faylasuflari raqamli jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning transformatsiyasini, jumladan ijtimoiy adolat va tenglik tushunchalarining raqamli sharoitda qanday o‘zgarayotganini falsafiy jihatdan tahlil qilmoqdalar [10; 3]. Tadqiqotchilar algoritmik boshqaruvning milliy taraqqiyot, ijtimoiy ong va institutsional o‘zgarishlarga ta’sirini o‘rganib, rivojlanayotgan davlatlarda sun’iy intellektning qo‘llanilishi va jamiyatning bunga tayyorlik darajasi o‘rtasidagi tafovutni alohida ta’kidlaydilar [2; 502]. Shunga qaramay, algoritmik adolat muammosini ijtimoiy-falsafiy metodologiya asosida, turli mintaqalarning ijtimoiy-madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda kompleks tahlil qiluvchi ishlar hali yetarli emas. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish maqsadida mazkur maqolada algoritmik boshqaruvning ijtimoiy adolatga ta’sir mexanizmlari, ularning falsafiy asoslari va bartaraf etish yo‘llari tizimli tarzda tahlil qilinadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda falsafiy-tahliliy metod algoritmik adolat tushunchasining kontseptual

tarkibini aniqlashda, komparativ metod esa O‘zbekiston va Markaziy Osiyo, MDH hamda Yevropa olimlarining yondashuvlarini qiyoslashda qo‘llanildi [8; 60]. Aksiologik yondashuv adolat tushunchasining qadriyatlar tizimidagi o‘rnini, tizimli yondashuv esa algoritm, jamiyat va davlat institutlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni yaxlit tizim sifatida tahlil qilish imkonini berdi [9; 5]. Dialektik metod texnologik samaradorlik va ijtimoiy adolat o‘rtasidagi ziddiyatlarni ularning rivojlanish manbai sifatida talqin qilishga xizmat qildi. Tadqiqot mavjud falsafiy, huquqiy va ijtimoiy-gumanitar adabiyotlarni kontent-tahlil qilish asosida olib borildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Algoritmik boshqaruv va ijtimoiy adolatning falsafiy muammolari

Algoritmik boshqaruv tizimlari ijtimoiy resurslarni taqsimlashda “obyektiv” va “neytral” vosita sifatida taqdim etilsa-da, falsafiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ular aslida ma’lum bir qadriyatlar va manfaatlar tizimini o‘zida mujassam etadi. Algoritmlar o‘qitilgan ma’lumotlar tarixiy ijtimoiy jarayonlar natijasi bo‘lganligi sababli, ular jamiyatda mavjud bo‘lgan kamsitish va nomutanosibliklarni “obyektiv hisob-kitob” niqobi ostida takrorlashi mumkin, bu esa “algoritmik tarafkashlik” deb ataluvchi hodisani yuzaga keltiradi. Bu muammo ayniqsa ish o‘rinlariga nomzod tanlash, kredit berish va huquqni muhofaza qilish sohalarida jiddiy ijtimoiy oqibatlarga olib kelishi mumkin, chunki bunday qarorlar insonning hayotiy imkoniyatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi [17; 4]. Falsafiy nuqtai nazardan bu holat adolat tushunchasining zamonaviy talqinini – uni faqat taqsimlovchi emas, balki protsedura va tan olish jihatlarini ham qamrab oluvchi kengroq tushuncha sifatida talab etadi. Xususan, protsedura adolati algoritmik qarorlarning shaffof va tushunarli bo‘lishini, tan olish adolati esa turli ijtimoiy guruhlarning o‘ziga xos ehtiyojlari va sharoitlarining hisobga olinishini nazarda tutadi. O‘zbekistonlik tadqiqotchilar ham shunga o‘xshash muammoni milliy taraqqiyot kontekstida ko‘rib chiqib, sun'iy intellektning qo‘llanilishi bilan jamiyatning ijtimoiy ongi tayyorligi o‘rtasidagi tafovut adolat va tenglik masalalarini yanada dolzarblashtirishini ta‘kidlaydilar [2; 503].

2. Ijtimoiy adolatni ta'minlashning institutsional-falsafiy mexanizmlari

Algoritmik adolatsizlikning oldini olish uchun ishlab chiqilayotgan institutsional mexanizmlar qatoriga algoritmik auditlash, “insonning ishtirok etish huquqi” tamoyilini majburiy joriy etish va algoritmik qarorlarga shikoyat qilish tizimlarini yaratish kiradi. YuNESKOning Sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiyanomasi ushbu tamoyillarni xalqaro miqyosda tizimlashtirib, davlatlarni sun’iy intellekt tizimlarining adolatliligi va kamsitmasligini ta’minlovchi milliy mexanizmlarni joriy etishga chaqiradi [14]. Raqamli gumanizm konsepsiyasi bu boradagi institutsional islohotlarni demokratik qadriyatlar bilan uyg'unlashtirishni, ya’ni algoritmik boshqaruv ustidan fuqarolik nazoratini kuchaytirishni taklif etadi [18; 6]. Shu bilan birga, “qadr linzasi” konsepsiyasi algoritmik javobgarlikni inson markazlashgan tarzda tashkil etishning amaliy vositasi sifatida, ya’ni har bir algoritmik qarorni uning eng zaif ta’sirlanuvchi guruhlarga bo‘lgan ta’siri nuqtai nazaridan baholashni taklif qiladi [17; 6]. O‘zbekiston va Markaziy Osiyo mintaqasi uchun bunday mexanizmlarni joriy etish davlat boshqaruvi tizimida raqamli transformatsiyani ijtimoiy adolat tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish, aholining turli qatlamlari uchun raqamli texnologiyalarga teng kirish imkoniyatlarini ta’minlash va algoritmik savodxonlikni oshirish orqali amalga oshirilishi mumkin. Bunday kompleks yondashuv sun'iy intellektning ijtimoiy salohiyatidan barcha ijtimoiy guruhlar teng darajada foydalanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

XULOSA

O‘tkazilgan tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, algoritmik boshqaruv tizimlari ijtimoiy adolatga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatishi mumkin: samaradorlik va obyektivlikni oshirish salohiyatiga ega bo‘lish bilan bir qatorda, ular mavjud ijtimoiy nomutanosibliklarni “texnologik neytrallik” niqobi ostida takrorlash va kuchaytirish xavfini ham keltirib chiqaradi. Adolat tushunchasining zamonaviy taqsimlovchi, protsedura va tan olish jihatlarini qamrab oluvchi talqini algoritmik boshqaruv sharoitida alohida amaliy ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalariga asosan quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

birinchidan, muhim ijtimoiy oqibatlarga ega algoritmik tizimlarni majburiy auditdan o‘tkazish;

ikkinchidan, “insonning ishtirok etish huquqi” tamoyilini qonunchilikka kiritish;

uchinchidan, aholining barcha qatlamlari uchun raqamli texnologiyalarga teng kirish imkoniyatlarini ta’minlash [16; 400]. O‘zbekiston va Markaziy Osiyo mintaqasida ushbu tavsiyalarni milliy huquqiy tizim va ta’lim siyosatiga moslashtirilgan holda amalga oshirish davlat va ilmiy jamoatchilik hamkorligini talab etadi. Kelgusi tadqiqotlar uchun algoritmik adolat muammosini turli ijtimoiy sohalar (bank, ta’lim, sog‘liqni saqlash) kesimida qiyosiy o‘rganish istiqbolli yo‘nalish sifatida belgilanadi. Yakun sifatida, algoritmik boshqaruvni ijtimoiy adolat tamoyillariga bo‘ysundirish raqamli jamiyat taraqqiyotining muhim falsafiy-amaliy shartidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Аббосова Ш.Т. Сунъий интеллект ва ижтимоий барқарорликнинг фалсафий таҳлили // FarDU. Ilmiy xabarlar – Scientific journal of the Fergana State University. – 2025. – Vol. 31, №5. – B. 108–109.

2. Зокиров М. Сунъий интеллектнинг мамлакатлар тараққиётига таъсирининг ижтимоий-фалсафий аҳамияти // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. – 2025. – №5(24). – B. 499–505.

3. Остонов Ж.Э. Миллий ўзликни англашнинг янги парадигмаси: инсон – жамият – алгоритм муносабати // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. – 2026. – №6(22). – B. 246–254.

4. Саидмуротов Ш.А. Ахборотлашган жамиятда маънавий қадриятларнинг ўрни // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. – 2026. – №6(5). – B. 590–593.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-358-son qarori, 2024-yil 14-oktabr. – Toshkent, 2024.

6. Бурнашев Р.Ф., Насимова М.У. Философский анализ трансформаций понятия «любовь» в информационном обществе // КиберЛенинка. – 2023.

7. Бурнашев Р.Ф., Асророва М.О., Масарова К.Ф. Философские основы концепции безопасности личности в эпоху цифровизации // КиберЛенинка. – 2023.

8. Гасилин А.В., Скипин Н.С. Философские проблемы искусственного

интеллекта: библиографический указатель / ИНИОН РАН; отв. ред. А.В. Гасилин. – М., 2023. – 207 с.

9. Динамика социальных отношений в цифровом обществе: философские аспекты // Zenodo. – 2026.

10. Философские аспекты цифровой этики в эпоху технологического прогресса // КиберЛенинка. – 2023.

11. Человек в условиях цифровизации как предмет современных философских исследований // Вестник Санкт-Петербургского университета. Философия и конфликтология. – 2025.

12. Цифровое общество: человек, культура, природа в горизонте сингулярности // КиберЛенинка.

13. Этика искусственного интеллекта и история искусственного интеллекта / Центр ИИ НИУ ВШЭ. – М., 2023.

14. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. – Paris: UNESCO, 2021. – 44 p.

15. Human dignity and AI: mapping the contours and utility of human dignity in addressing challenges presented by AI // Law, Innovation and Technology. – 2023. – Vol. 15, №1. – P. 241–279.

16. Human dignity in the age of Artificial Intelligence: an overview of legal issues and regulatory regimes/ Australian Journal of Human Rights. - 2025. -Vol. 30, №3. -P. 386-408.

17. Artificial Intelligence Governance and the Future of Human Societies: Dignity, Meaning and Civilizational Responsibility // Societies. – 2026. – Vol. 16, №7. – Art. 226.

18. Model of ethical analysis of digital technologies: towards true digital humanism // AI & Society. – 2025.

19. Cultivating Dignity in Intelligent Systems. Philosophies. 2024. Vol. 9, №2. Art. 46.

20. Digital Domination: A Case for Republican Liberty in Artificial Intelligence // arXiv preprint. – 2025.